

KVÄLLENS TV - PROGRAM

18.30	HOLKEN
19.00	NYHETER, AKTUELLT OCH VÄDERLEK
19.30	DR DAHLBECKS JOURNAL Glimtar ur djurens värld
20.00	MUSIKALISK SALONG MED ELISABETH SÖDERSTRÖM
20.45	STURKÖ - SVERIGES GURKÖ
21.00	NIDINGEN TV-spel av Lars Ardelius
21.50	NYHETER OCH VÄDERLEK
22.00	ATT INFORMERA 3 Pedagogiska metoder inför högertrafiken

Folkbildning på bästa sändningstid

Olle Hellboms film *Gustav III och hans tid* stod för en ny giv inom historieförmedlingen. Som den första i en serie filmer om Sveriges historia skulle den med hjälp av autentiska föremål, porträtt och konstverk bidra till att förnya den traditionella skolundervisningen. När den provvisades på en historielärarkongress vintern 1957 möttes den av starkt gillande. ”Inspelningen av dessa historiefilmer är ett utmärkt initiativ”, förklarade Gunnar Ander, lektor vid Blackebergs läroverk, i en tidningsintervju.¹

Senare samma år, en augustikväll vid åttatiden, bereddes den ännu begränsade men snabbt växande gruppen tv-tittare möjlighet att se *Gustav III och hans tid*. Under den 21 minuter långa filmen fick de följa kungens liv och verk, med sidoblickar mot den sociala misären, det blomstrande kulturlivet och det politiska ränkspelet under det sena 1700-talet. Olle Hellbom hade tillsammans med ekonomhistorikern Ernst Söderlund skapat en film som skulle mana fram en genuin historisk stämning och aktivera sinnen. I stället för rekonstruerade spelscener bars den upp av kameraåkningar och panoreringar över konstverk av Elias Martin, Johan Tobias Sergel och Pehr Hilleström. Den sakliga, allvarliga talkommentaren ackompanjerades av gustaviansk musik och referenser till Carl Michael Bellman, Johan Henric Kellgren och Hedvig Charlotta Nordenflycht.²

Gustav III och hans tid må ha uppskattats av landets historielektorer, men uppvisade många av de brister som var typiska för folkbildningsprogrammen under televisionens pionjärtid. Ett grundproblem, hävdade kritikerna, var att dessa satsningar var modellerade efter radions folkbildningstradition och inte drog nytta av det nya mediets alla möjligheter. En återkommande scen i många program var professorn som höll ett lärt anförande från en talarstol. De visuella effekterna inskränkte sig till stillbilder av historiskt

källmaterial och enstaka filmiska utflykter till slott och herresäten. Jämte denna typ av filmade katederföreläsningar hörde exkursioner, personporträtt och kulturhistoriska rapsodier till de vanligaste genrerna under televisionens första år.³

Snart skulle dock nya vindar blåsa in. Under det tidiga 1960-talet utmanades en äldre, hierarkisk förmedlingstradition av nya och mer levande kunskapsformer med andra format och tilltal. Människor sattes i centrum, närvaro och nerv manades fram, fakta fick sällskap av underhållning. Detta kapitel handlar om denna folkbildningens förnyelse på bästa sändningstid.⁴

Två infallsvinklar blir särskilt betydelsefulla i det följande. Å ena sidan ställs en grupp humanistiska kunskapsaktörer i fokus. De hade alla en akademisk förankring och kom att sätta sin prägel på folkbildningsarbetet i det nyaste av medier under 1960-talet. Å andra sidan riktas specifik uppmärksamhet mot *Fråga Lund*, det populära tv-programmet som började sändas 1962 och som här kommer att betraktas som en kunskapsarena i offentligheten. Innan så sker ska dock några huvuddrag i historien om akademikernas roll i svensk folkbildningstradition tecknas.

Akademikerna och folkbildningen

Länge hade svenska universitet haft karaktär av sluten lärdomsborg. När den egna jurisdiktionen upphävdes i Lund och Uppsala 1852 markerade det slutet på en epok, men det skulle dröja innan en verklig öppning mot samhället och folkets bredare lager ägde rum. Trots en ökad betoning av forskning förblev huvuduppdraget för universitetet att utbilda präster, läkare, jurister och lärare för statlig tjänst.⁵ Under 1800-talets sista decennier kunde emellertid en klar förändring skönjas. Under denna tid öppnade sig den lärda världen gradvis mot omvärlden, och liberaler och socialister, men även studenter i föreningar som Verdandi och Heimdal, var övertygade om att de akademiska institutionerna måste bidra till att upplysa medborgarna om vetenskapens framsteg. Universiteten borde följaktligen ta aktiv del i folkbildningen.⁶

Vid sekelskiftet inleddes det som efter anglosaxisk förebild kom att kallas *the university extension* – universitetsutvidgningen. Folkbildningen

fick nu en mer formell och organisatorisk förankring vid landets lärosäten, med Uppsalaprofessorerna Harald Hjärne och Johan August Lundell som pionjärer. Ett inslag som fick sin början på 1890-talet var de så kallade sommarskolorna, till vilka man huvudsakligen lockade ferielediga folkskollärare för att förkovra sig i akademiska ämnen. Mer genomgripande betydelse hade de populärvetenskapliga föreläsningsförmedlingarna. År 1898 inrättades Centralbyrån i Lund för populära vetenskapliga föreläsningar under ledning av en styrelse med representanter för lundauniversitetets samtliga fakulteter. Successivt knöt man alltfler föreläsare till sig och under 1900-talets tre första decennier förmedlade centralbyrån mellan tusen och femtonhundra anföranden varje år till arbetarinstitut, folkhögskolor och andra sammanslutningar.⁷

Dessa så kallade bondföreläsningar har beskrivits som en form av kulturell värnplikt. ”Det var en bildningsverksamhet, buren av stor entusiasm som kunde ge de flitiga också en del ekonomisk revenue; flera professorsvillor byggdes med bidrag av medel från dessa föreläsningar”, konstaterar Carl Fehrman för Lunds vidkommande. Lika viktig som kunskapsspridningen var omständigheten att akademiker härigenom etablerade kontakter med vetgiriga och begåvade människor på landsbygden och i småstäderna. För många unga blev bondföreläsningarna den första egentliga bekantskapen med den akademiska världen. Hos inte så få väcktes förhoppningar om att en dag få tillträde till denna främmande men lockande sfär.⁸

Under 1900-talets första decennier ökade de svenska universitetens omvärldsenagemang; det stegrade akademiska intresset för folkbildning var en aspekt av detta. Johan Kärnfelt har härvidlag gjort en viktig distinktion mellan popularisering av vetenskap respektive populärvetenskap som genre. Det förra har en lång historia: många aktörer har med skilda syften och medel sökt tillgängliggöra och föra ut vetenskap. Det senare är en mer distinkt term och betecknar den populära vetenskapliga förmedlingen med folkbildande ambitioner som sköt fart vid sekelskiftet 1900. Som genre var populärvetenskapen inlemmad i ett större demokratiskt upplysningsprojekt och hade som förutsättning att de skolade vetenskapsmännen skulle dela med sig av sina specialkunskaper. Risker var annars att rönen skulle förflackas och kunskapens auktoritet undergrävas. Dessa folkbildningens

företrädare hade olika hemvist och publik: somliga var förankrade i arbetarrörelsen eller någon av de andra folkrörelserna, andra hörde hemma i borgerliga kretsar.⁹

Framväxten av den organiserade folkbildningen och populärvetenskapen som genre hängde sålunda intimt samman med utvidgningen av universiteten. Från mitten av 1920-talet förändrades emellertid förutsättningarna för denna typ av utåtriktad kunskapsöverföring. Visserligen fortsatte föreläsningsverksamheterna, utgivningen av småskrifter och anordnandet av studiecirklar, men i och med introduktionen av radion förändrades villkoren för folkbildning i grunden. Under 1930- och 1940-talen närdes drömmar om radion som ett gigantiskt folkuniversitet, och professorer och docenter tog tidigt plats vid mikrofonerna i "Sveriges största hörsal". Föredraget blev ett väsentligt inslag i radions bildningsarbete. Även om det fordrades en viss anpassning till det nya mediet var det inte alltför svårt att omvandla en folkföreläsning av traditionellt snitt till ett radioföredrag. Det var räckvidden och genomslaget som var revolutionerande, inte formatet.¹⁰

Den första radiostyrelsen såg som sin uppgift att rekrytera seriösa, allmänbildade medarbetare med ett gediget kulturellt kapital. Till stor del föredrog man akademiker, vilka i nästa led bidrog till att anställa ännu fler akademiker. Resultatet blev att tre fjärdedelar av programpersonalen vid andra världskrigets slut hade akademisk utbildning av något slag. Sverige skilde sig härvidlag inte från andra västeuropeiska länder. Den främsta förebilden, BBC, hade hämtat många av sin medarbetare från Oxford och Cambridge.¹¹ Även den unga tyska radion hade stark akademisk, bildningsborgerlig prägel. I Weimarrepubliken dominerades utbudet av kultur- och utbildningsprogram, inte sällan i form av föreläsningar och teater. Efter 1933 blev radion ett redskap i nazisternas händer. Politisk propaganda spelade en viktig roll men så småningom tillkom mer och mer underhållning, i synnerhet under krigsåren.¹²

I Sverige knöts många välmeriterade humanister till radion under pionjärtiden. Carl Anders Dymling hade skrivit en licentiatavhandling i litteraturhistoria i Göteborg och var verksam som kritiker innan han rekryterades till radion. Han steg i graderna och var radiochef 1936–1942. Under denna tid verkade även Hjalmar Gullberg som chef för Radioteatern. Den

skånske poeten hade studerat latin, grekiska och litteraturhistoria i Lund och blivit filosofie licentiat innan han knöts till Radiotjänst. Gösta Knutsson, sedermera mest känd för sina böcker om Pelle Svanslös, hade läst humaniora i Uppsala innan han enrollerades i radion. Han skulle i slutet av 1930-talet lansera frågesport som radioformat och ofta återkomma i detta sammanhang i sällskap med den allvetande latinisten Ejnar Haglund. Även andra humanister med högre examina hördes i etern under denna tid: klassikern Ivar Harrie bidrog med litteraturkrönikor, historikern Ingvar Andersson var chef för föredragsverksamheten och nordisten, sedermera politiker, Gunnar Helén dök upp i en rad olika program.

Den manliga dominansen var som synes högst påtaglig. Ett undantag utgjordes av författaren Ebba Lindqvist. Uppvuxen i Grebbestad hade hon sökt sig till Uppsala och avlagt filosofisk ämbetsexamen i bland annat tyska, franska och nordiska språk. Vid sidan av det egna författarskapet var hon därefter verksam som lärare och kritiker. År 1954 blev Lindqvist en av ledarna för radions litterära program *Lyriskt forum*, ett uppdrag hon skulle behålla fram till 1967.¹³

Under 1950-talet befäste radion sin ställning som centralt medium i det nationella folkbildningsarbetet. Dess betydelse behandlades upprepade gånger i den offentliga diskussionen om folkbildningens inriktning. I 1960 års folkbildningsutredning konstaterade man att de populärvetenskapliga föreläsningarna inte förmådde attrahera lika många åhörare som tidigare. På samma gång betonade flera instanser vikten av att vetenskapens landvinningar kom till allmänhetens kännedom och behovet av att finna andra förmedlingskanaler. Här knöts förhoppningar till det allra nyaste massmediet: televisionen.¹⁴

Ett nytt medium

”Televisionen är ett nytt masskommunikationsmedel, vars betydelse för information, undervisning, underhållning och förströelse ännu icke kan överblickas”, skrev Radiotjänst i sitt remissvar på utredningen om televisionen i Sverige från 1954.¹⁵ Två år senare ägde de första officiella tv-sändningarna i landet rum. Den modell som valdes var en kanal utan reklam med exklusiv sändningsrätt för Radiotjänst (från 1957 Sveriges

Radio). Den ledande tanken var en television i allmännyttans tjänst. Antalet licenser var till en början begränsat men intresset ökade markant inför världsmästerskapet i fotboll 1958. Under det följande decenniet skulle televisionen, som vi nämnde i inledningen, bli allt populärare och bidra till att omvandla hela mediasystemet.¹⁶

Litteraturen om den tidiga televisionen i Sverige är relativt fyllig. Vid sidan om översiktsverk av bland andra Stig Hadenius och Dag Nordmark finns det en serie memoarer och biografier.¹⁷ Sedan mitten av 1990-talet har ett större antal specialstudier om svensk radio- och tv-historia publicerats inom ramen för Stiftelsen Etermedierna i Sverige – om enskilda genrer, om publikens sammansättning, om ekonomi, politik och organisation med mera.¹⁸ De senaste åren har dessutom flera kultur- och mediehistoriska studier sett dagens ljus, däribland analyser av 1960-talstelevisionen.¹⁹ Detta kapitel drar nytta av den existerande forskningen och kopplar den till kunskapshistoriska frågeställningar och perspektiv.

Bilden som tonar fram i forskningen är att det i begynnelsen dröjde sig kvar en skepsis mot televisionen inom Sveriges politiska och intellektuella etablissemang. I den debatt som föregick premiären i mitten av 1950-talet framhävde maktthavarna att televisionen hade ett folkbildande och kulturbärande uppdrag. Medan radions förpliktelser mildrades under samma tid inskräptes övertygelsen om att tv-mediet borde vara en samhällspeglande och kulturfrämjande faktor. Inte minst underströks detta budskap av kommunikationsminister Sven Andersson. För honom och andra ledande socialdemokrater var distributionsfrågan därtill av stor vikt. I sitt kulturpolitiska program *Människan och nutiden* (1952) hade det regeringsbärande partiet fastslagit att landets kulturtillgångar skulle vara tillgängliga för alla. Här erbjöd televisionen enorma möjligheter, men då fordrades det att man höll de kommersiella intressena i schack och ställde krav på kulturell och konstnärlig kvalitet. Programmen måste följaktligen ligga på en hög nivå och utmärkas av opartiskhet, saklighet och vederhäftighet.²⁰

De storstilade proklamationerna fick måhända inte alltid sin motsvarighet i verkligheten. Dag Nordmark har tvärtom poängterat den grundläggande spänning som låg i uppdraget: å ena sidan ställde de anslags- och koncessionsgivande myndigheterna höga krav på kulturella ambitioner, å andra sidan måste man för att locka en licensbetalande publik erbjuda ett

roande och varierat utbud. För att tillgodose de mångas önskemål, och överhuvudtaget fylla tablån med innehåll, började man sända inköpt amerikansk serieunderhållning. De, inte minst inom folkbildningsrörelsen, som hade närt förhoppningar om att tv:n skulle vitalisera kultur- och kunskapsförmedlingen blev gruvligt besvikna, och reaktionerna lät inte vänta på sig. Televisionens grundprincip är förflackning och vulgarisering, dundrade belackarna åren omkring 1960.²¹

Det stod klart att kultur- och vetenskapsprogrammen måste finna nya former. För att övertyga de tvivlande satsade man därför stora resurser. En begränsning låg i remedieringen, det vill säga det faktum att tv-programmen var utformade enligt radions folkbildningstradition och inte anpassade till det nya mediets förutsättningar. Den äldre monologiska förmedlingen lockade inte längre tittarna i samma utsträckning, särskilt inte när den fick konkurrens av anglosaxiska serier, svenska och utländska spelfilmer och en rad alltmer engagerande dokumentärfilmer. Det ställdes därför krav på en ny estetik och ett annat tilltal.²²

Här är det intressant att jämföra med den tyska utvecklingen under den tidiga efterkrigstiden. I västra Tyskland hade radion omgestaltats efter 1945. En överordnad ambition var att utveckla en modell som skilde sig från den statskontrollerade, propagandistiska radion i Tredje riket och Östtyskland. BBC:s public service-ideal blev vägledande i hela västra Tyskland, låt vara med avsevärda regionala variationer. En viktig princip var den strikta åtskillnaden mellan nyheter och politiska kommentarer. Precis som under Weimartiden menade man att radion skulle ha betydande kulturella pretentioner. I jämförelse med Sverige och Storbritannien förefaller de västtyska radiostationerna under 1950-talet ha lämnat mindre utrymme åt underhållning, i synnerhet av lättare slag. Seriös och klassisk musik spelade en framträdande roll i tablåerna, liksom radioteater och akademiska föredrag. Det var först när tv:n på allvar blev en konkurrent som radioutbudet mjukades upp och underhållningsinslagen blev fler.²³

Både i Sverige och Västtyskland började det blåsa nya vindar åren omkring 1960. Inträdet i *Fernsehzeitalter* har på tyska beskrivits som "eine kulturelle Revolution im tiefsten Frieden".²⁴ Televisionens genomslag sammanföll med och skyndade på en liberalisering av samhället i stort och ett ifrågasättande av traditionella auktoriteter. I Sverige märktes successivt

nya attityder i norm- och värderingsfrågor, inte minst rörande sexualitet och relationen mellan könen. Liknande tendenser fanns i västra Tyskland men här tillkom att man bröt tystnaden kring nazismens förbrytelser och inledde en offentlig uppgörelse med dem.²⁵

Folkbildningens förändring i Sverige i början av 1960-talet kan ses mot denna bakgrund. Vid detta skede utmanades en äldre, hierarkisk förmedlingstradition av nya, mer levande kunskapsformer med andra format och tilltal. I Sverige skulle denna folkbildningens vitalisering på bästa sändningstid drivas på av akademiska humanister som kombinerade vetenskaplig förankring med en känsla för televisionens möjligheter.²⁶

Etermediernas humanistiska kunskapsaktörer

En kraft bakom vitaliseringen av tv-utbudet under 1960-talets förra hälft var Mats Rehnberg. Han ledde den ambitiösa verksamheten på kulturavdelningen mellan 1959 och 1969. Rehnberg, född 1915, hade studerat arkeologi och folklivsforskning vid Stockholms högskola och licentierat på en studie om säckpipan i Dalarna innan han blev anställd vid Nordiska museet. Hela tiden, även som programchef på tv, behöll han dock sina kontakter i den vetenskapliga sfären och disputerade 1965 på en avhandling om den katolska seden att tända ljus på anhörigas gravar. Successivt återinträdde han därefter på den akademiska scenen och 1969 erövrade han en professur i nordisk och jämförande folklivsforskning. Som dynamisk kulturchef under televisionens första guldålder kunde han dra nytta av sina breda kontaktytor och försänkningar i olika miljöer – etermedierna, universitetet, museivärlden.²⁷

Rehnberg var en centralgestalt men han var långtifrån ensam. Tvärtom går det att urskilja fyra typer av humanistiska kunskapsaktörer som från det sena 1950-talet verkade för folkbildning och kulturförmedling i public service-televisionen.²⁸

Den första gruppen var *de akademiska humanisterna*. De var födda på 1910- eller det tidiga 1920-talet och hade legat vid universitetet strax före eller under andra världskriget. Typiskt sett hade de lagt fram en licentiat- eller doktorsavhandling i ett humanistiskt ämne. Deras kontakter med sitt alma mater var ofta fortfarande livliga och deras akademiska identitet och

apparition var påfallande tydlig. Rehnberg hörde själv till denna grupp, men det gjorde även åtskilliga andra som var med om att forma den unga televisionens kultur- och bildningsutbud. Gunnar Ollén hade disputerat på en avhandling om Strindbergs lyrik, Nils Erik Bæhrendtz hade blivit docent på en undersökning av Alexander Kiellands litterära genombrott, Nils-Olof Franzén hade författat en avhandling om Émile Zola och Ulf Peder Olrog hade licentierat på en studie av folkliga visor. Och det fanns ytterligare andra: Kerstin Anér hade skrivit en avhandling om 1790-talets press- och litteraturklimat i Sverige, Lars Ulvenstam hade blivit doktor på en bok om den åldrade Selma Lagerlöf och Hans Villius hade ägnat sin dissertation åt Karl XII:s ryska fälttåg. Efter, eller parallellt med, sina högre studier tog de steget till etermedierna, vanligen först radion och sedan televisionen. Under 1960-talet var de chefer, producenter, programledare eller programmakare med inriktning på kunskapsförmedling och folkbildning.²⁹

En andra grupp av kunskapsaktörer bestod av *folkhemshumanisterna*. Dessa personer, inte sällan män födda omkring 1930, hade sin bakgrund i universitetens studentmiljöer. Majoriteten av dem hade läst humaniora men också ägnat en inte föraktlig del av sin studietid åt spex, teater och musik. Bland dem som snart skulle göra sig ett namn fanns Tage Danielsson, Carl-Uno Sjöblom, Hans "Hatte" Furuhausen, Jörgen Cederberg, Lasse Holmqvist och Hans Alfredson. De fyra första hade studerat i Uppsala, de två sistnämnda i Lund. I regel rekryterades de till radion eller televisionen av de något äldre akademiska humanisterna, men i motsats till dem saknade de egna vetenskapliga publikationer och aspirationer (undantaget är Furuhausen som var filosofie licentiat i klassisk fornkunskap). De var alla underhållare och nöjesmänniskor som i sin folkbildningsinsats utnyttjade journalistiska, musikaliska eller litterära verkningsmedel snarare än den traditionella akademiska kunskapsförmedlingens repertoar.³⁰

Den tredje typen som bar upp 1960-talets folkbildning var *tv-professorerna*. Dessa män – kvinnliga professorer var ännu ytterligt sällsynta – hade liksom de akademiska humanisterna ägnat åtskillig tid åt studier men blivit kvar i den lärda världen efter disputation. Universitetet var deras sanna bas; etermedierna erbjöd enbart ett välkommet men tillfälligt påhugg. En del av dem satt säkert på sin lärostol, andra var docenter och

speciminerade med siktet inställt på en professur. Deras hemvist var företrädesvis den humanistiska fakulteten, men även grundforskningsinriktade naturvetare och medicinare kunde räknas till denna grupp. Sex representativa exemplar av tv-professorn hittar man i *Fråga Lunds* ursprungliga panel från 1960-talet: filologen Gerhard Bendz, fysikern Sten von Friesen, medicinaren David H. Ingvar, entomologen Carl H. Lindroth, folkloristen Jan-Öjvind Swahn och historikern Jörgen Weibull – alla med starka band till det sydsvenska lärosätet. Vi ska återkomma till dem.³¹

Sist och slutligen har vi *kunskapens scenarbetare*. Det rör sig om dem som sällan hördes i etern eller syntes i rutan utan verkade i kulisserna: scriptor, biträden, sekreterare, amanuenser, producenter – det vill säga icke-teknisk personal som var involverad i programproduktionen. Om deras namn överhuvudtaget dök upp var det i avannonseringar eller eftertexter; inte sällan förblev de osynliga. Andelen kvinnor var här betydligt högre än inom de tre andra grupperna. En del av dem avancerade så småningom inom Sveriges Radio och kunde med tiden få stort inflytande över programmets utformning.³² En typisk företrädare för kunskapens scenarbetare var Ursula Richter. Efter språkstudier vid Stockholms högskola var hon nyhetsuppläsare och scripta innan hon blev den första kvinnliga underhållningsproducenten 1961. Bland annat hade hon under lång tid ansvar för *Sommar*, *På minuten* och *Svar idag*, det sistnämnda ett program dit lyssnare kunde ringa in för att ställa frågor till en grupp ämnesexperter. Ett annat exempel är Maud Reuterswärd. Hon var utbildad lärare men började i unga år vid radion. I mitten av 1950-talet blev hon redaktör på kulturredaktionen och skulle under många år kombinera reportage, intervjuer och krönikor med arbetet som producent. Ytterligare personer som följde en likartad bana var Wiveca Billquist, Monica Boëthius, Elisabeth Husmark och Gunnel Linde.³³

De fyra typer av kunskapsaktörer som urskilts ovan hade olika roller och arbetsbeskrivningar, men de samspelade i sitt arbete med folkbildning på tv under 1960-talet. Samtliga av dem hade egna erfarenheter av

● **MAUD REUTERSWÄRD** hade bakgrund som lärare men växlade tidigt över till radion. Under lång tid arbetade hon som producent och kulturredaktör.

humanistisk kunskapstillägnelse på hög nivå. Rimligen satte detta sin prägel på programmens karaktär, innehållets halt och den språkliga nivån. Dessutom borgade det för att en levande förbindelse mellan etermedierna och universitetet med dess akademiska student- och lärdomskultur upprätthölls.

En sydsvensk satsning

Ett program som stod för något nytt när det sändes första gången 1957 var *Kvitt eller dubbelt*. *Tiotusen kronorsfrågan*, som det snart kom att kallas, var inspirerat av den amerikanska tv-serien *The \$64,000 Question* och skulle få motsvarigheter i flera europeiska länder, i Västtyskland exempelvis som *Alles oder nichts* från 1958 och framåt.³⁴ I Sverige ledde Nils Erik Bærendtz programmet, vilket snabbt blev en succé. Tittarna fick ta del av den spänning som följde på att mer eller mindre vanliga människor kunde vinna en anseelig summa genom sina beundransvärda specialkunskaper om akvariefiskar, påvedömets historia eller Verdis verk. För publiken var känslan av att man bevittnade autentisk kunskap avgörande.³⁵ *Tiotusen kronorsfrågan* sändes i olika omgångar fram till 1961, men sedan dröjde det fem år innan programmet återkom. I detta interregnum fanns det plats för nyskapande program som förenade underhållning med häpnadsväckande vetande.³⁶

Vi ska här stanna upp inför det mest uppmärksammade av dessa program under 1960-talet, *Fråga Lund*. Genom att fördjupa oss i programmets särdrag och sammanhang – de tongivande aktörerna, den lokala kontexten, det symbiotiska förhållandet mellan etermedierna och universitetsvärlden – kan vi karakterisera *Fråga Lund* som kunskapsarena. Det ger oss alltså inte bara möjlighet att ringa in programmets stil och framträdelseform, utan också hur det kunde fungera som en mötesplats mellan sex lundaakademiker och en stor tv-publik. Mer allmänt får *Fråga Lund* tjäna som ett fylligt exempel på hur en medial plattform befordrade cirkulation av kunskap i efterkrigstidens svenska offentlighet.³⁷

Den 30 september 1962 hade *Fråga Lund* premiär. Klockan 20.00 denna söndagskväll samlade Sveriges Radios södra distrikt sex lundaakademiker och tre studenter framför sina kameror i Akademiska Föreningens stora

sal. Trekvart senare hade den mångkunniga panelen under ledning av ciceronen Jan-Öjvind Swahn besvarat allehanda frågor från de tre studenterna: Finns det folkslag som inte nyttjar berusningsmedel? Varför går klockan medsols? Varifrån kommer svordomarna? Har televisionen en fördummande inverkan på människan?³⁸

Inför det första avsnittet ägnade programtidningen *Röster i Radio-TV* ett stort uppslag åt den nya sydsvenska satsningen. Texten hade formen av ett porträtt av vad som kallades höstens hjärntrust, de "sex spränglärdade herrarna" Gerhard Bendz, Sten von Friesen, David H. Ingvar, Carl H. Lindroth, Jan-Öjvind Swahn och Jörgen Weibull. I artikeln framhävdes deras lundensiska attribut: de besatt oerhörd kunskap men var egentligen specialister på något ytterligt smalt eller komplicerat, de var professorligt disträa och egensinniga men samtidigt slagfärdiga och humoristiska, de förkropppsligade sitt hemuniversitet med dess karnevaler, studentikosa upptåg och smak för det goda bordet.³⁹

Under en lång följd av år på 1960- och 1970-talen skulle denna belästa sextett stå som offentliga förkropppsliganden av lundaprofessorn – låt vara att det dröjde innan alla fick en egen lärostol. Så småningom skulle de en efter en försvinna från rutan och ersättas av andra, men programmet hölls vid liv i nästan fyra decennier. Grundidén förblev sig påfallande lik under alla säsonger: en eller ett par personer ställde frågor om allt mellan himmel och jord och en grupp akademiker från Lund gjorde sedan sitt bästa för att ge korrekta men också underhållande svar.

En drivkraft bakom *Fråga Lund* var Gunnar Ollén, på samma gång akademisk humanist och tv-pionjär. Han hade disputerat vid Stockholms högskola 1941, som nämnts med den litteraturhistoriska avhandlingen *Strindbergs 1900-talslyrik*. Denna studie följdes upp med handboken *Strindbergs dramatik* (1948) och Ollén lämnade därefter en lång rad andra bidrag till Strindbergforskningen, bland annat som redaktör för ett stort antal volymer i nationalupplagan av skriftställarens verk. Redan under andra världskriget anställdes han på Radiotjänst och 1950 blev han chef för Sveriges Radios södra distrikt, en befattning han skulle behålla fram till pensioneringen 1979. Tidigt, redan i början av 1950-talet, inspirerades Ollén av försigkomna danska tv-entreprenörer. Han satte ihop ett program som sändes från Köpenhamn med skåningarna som målgrupp.⁴⁰

Trots radiochefen Olof Rydbeck's motstånd mot regionala sändningar blev 1960-talet en guldålder för Olléns Malmö-tv. *Bialitt*, ett slags skånsk motsvarighet till *Hylands hörna*, hade premiär 1961 och bidrog till programledaren Lasse Holmqvists stigande popularitet. En annan succé var *Musikfrågan* (senare med tillnamnet *Kontrapunkt*) med start 1964. Den färgstarke, excentriske tonsättaren och musiksribenten Sten Broman ledde denna frågetävling om klassisk musik under en följd av år. Broman, som hade en licentiatexamen i musikhistoria men aldrig lyckats erövrå doktorsgraden, hade djupa försänkningar i det akademiska och studentikosa Lund.⁴¹

Stockholmaren Ollén var övertygad om Sydsveriges potential. Som chef gick han in för att profilera utbudet mot kvalitetsunderhållning och göra den regionala dialekten och traditionen till en tillgång. Under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet sprang många idéer om nya tv-program ur koncept som ursprungligen hade utvecklats för radion. Ett av dem var *Frågan är fri*. Det hade börjat sändas 1950 och inbegripit lundaakademiker som litteraturhistorikern Staffan Björck, zoofysiologen Ivar Agrell och neurologen Tore Broman. Ollén såg till att radioprogrammet bytte namn till *Lärda i Lund* och satsade på att marknadsföra det i exempelvis programtidningen *Röster i Radio*.⁴²

Vid sin sida hade Ollén redan från början Gunvor Blomquist. Hon var en typisk representant för det som ovan karakteriserades som kunskapens scenarbetare. Gunvor Ismark – som hon hette som ogift – hade bakom sig studier i juridik och humaniora i Lund, därtill en organistexamen. Som språkkunnig, musikintresserad kvinna med goda förbindelser inom Lunds universitet rekryterades hon för att sköta administrativa sysslor i den mini-

● **SVERIGES RADIOS SÖDRA DISTRIKT** hade sin bas i Malmö. Här syns några av redaktionens nyckelfigurer: Thorild Anderberg, Gunvor Ismark (sedermera Blomquist) och Gunnar Ollén – alla med gedigna humanistiska kunskaper.

● **MUSIKFRÅGAN KONTRAPUNKT** leddes av fil. lic. Sten Broman och samlade en miljonhövdad publik. Här tävlar Karl-Erik Grape, Anna-Lena Norlander och Eric Ross Pesslewhite.

● **TVÅ DISPUTERADE HUMANISTER I ETERN:** till vänster Dagmar Lange (Maria Lang) som blivit doktor på en litteraturhistorisk studie av Pontus Wikner, till höger Jan-Öjvind Swahn som skrivit en folkloristisk avhandling om sagor. Vid inspelningen av radioprogrammet *Fällor och fel* 1965.

mala tv-organisationen i Malmö. Allteftersom övergick Blomquist till produktion och skulle med tiden specialisera sig på gudstjänster och radioföreläsningar. Särskilt ihågkommen blev hon för den långlivade söndagsserien *Vårt att veta*. Där höll akademiker, ofta på oxfordskånska, populärvetenskapliga anföranden inom sitt kunskapsområde. För sina mångåriga insatser utsågs hon till hedersdoktor, väl att märka vid Uppsala universitet.⁴³ En annan av

dess scenarbetare som var involverade i tillkomsten av *Fråga Lund* var Sören Engelbrektson. Han verkade som producent för flera sydsvenska succéer innan han började arbeta med trädgårdsprogram.⁴⁴

Det var i denna anda av kreativ expansion i Malmö som *Fråga Lund* blev till i början av 1960-talet. Det fanns en allmän känsla av att folkbildning på tv inte kunde stanna vid upplästa föreläsningstexter eller panoreringar över den västerländska konsthistoriens mästerverk. Den rörliga bildens möjligheter var på många sätt outnyttjade, särskilt om man ville förena underhållning med levande lärdom. Här kunde inspiration hämtas från anglosaxiska förebilder. *The Brains Trust*, BBC:s populära utfrågningsprogram som började sändas under 1950-talet, torde ha varit ett av dem som stod modell för *Fråga Lund*.⁴⁵

För att sjsätta ett nytt svenskt program krävdes det likväl mer än en idé, och det var här som Jan-Öjvind Swahn kom in i bilden. Både Ollén och Blomquist var bekanta med honom sedan tidigare. Hans far, Sven-Öjvind Swahn, hade under lång tid varit radioombud i Blekinge och medverkat i Olléns produktioner. Själv hade han varit med i ett tv-program som Blomquist lett, där han tillsammans med andra akademiker besökte olika platser som de sedan talade om.⁴⁶ Swahn hade därtill haft olika uppdrag för radion sedan slutet av 1940-talet, däribland som programledare för serier som *Nöten och skivan* och *Fällor och fel*.⁴⁷ Med sina utomordentliga förbindelser i Lunds akademiska kretsar blev han en idealisk partner för Malmö-tv. När de beslöt att dra igång *Fråga Lund* på hösten 1962 var han självskriven som primus motor.

Sex tv-professorer från Lund

Programmets protagonister var sex lärda män. Swahn var en av dem, men han ledde samtidigt programmet, grep in när ingen annan kunde svara, planlade och förberedde tillsammans med Ollén, Blomquist och Engelbrektson. Med humor, älskvärdhet och ett vittfamnande kulturhistoriskt kunnande kom han – och de tudelade glasögon han omsider började bära – att bli sinnebild för den underhållande, folkbildande akademikern.

Swahn föddes 1925 i Karlskrona och kom till Lund höstterminen 1943 i akt och mening att studera till läkare. Tack vare vänskapsförbindelser

mellan Swahns far och folkloristen Carl Wilhelm von Sydow fick han bo gratis i Villa Holmas tornrum mot att han arbetade åt institutionen tio timmar i veckan. von Sydow hade 1910 blivit docent i nordisk och jämförande folkminnesforskning, men trots ett snabbt växande internationellt renommé dröjde det till 1939 innan han fick en personlig professur vid Lunds universitet. Swahn har långt senare berättat hur han tidigt fängslades av von Sydow och övergav planerna på medicinstudier "för att på vinst och förlust ägna mig åt det av universitetets ämnen som gav de i särklass uslaste framtidsmöjligheterna". Swahn följde sin lärare tätt i spåren, studerade iriska och fördjupade sig i den komparativa folksagoforskningens typologier. I kraft av sin doktorsavhandling, *The Tale of Cupid and Psyche* (1955), blev han betraktad "som de von Sydowska sagoteoriernas ständaktige tennsoldat". I tidens fullbordan blev han professor i folkloristik i Finland.⁴⁸

Jan-Öjvind Swahn hörde inte till dem som höll sig instängda på sin studerkammare under ungdomstiden. Han deltog livligt i det akademiska livets riter och festligheter. Under årens lopp kom han att inneha ett stort antal förtroendeuppdrag, bland annat som "karnevalsamiral" vid Lunda-karnevalen 1958, övermarskalk vid universitetets 300-årsjubileum och mångårig inspektör för Blekingska nationen. Hans djupa förankring i den lundsiska miljön gjorde honom till en självskrivna centralgestalt i *Fråga Lund*.⁴⁹

Gerhard Bendz var språkman och klassisk filolog. Han hade blivit filosofie doktor och docent i latin vid Lunds universitet 1938 och därefter periodvis arbetat som såväl läroverkslärare som verkställande direktör vid Gleerups förlag. År 1963 fick han en lärostol vid Köpenhamns universitet och satt på den till 1972, då han återvände till Lund för att under de sista tjänstgöringsåren inneha professuren i latinska språket. I sin forskargärning ägnade han sig främst åt textkritiska studier, däribland i avhandlingen om Sextus Julius Frontinus krigslistor och i flera skrifter om Caelius Aurelianus. Bendz vann sig under hela sin yrkesbana om att introducera den antika kulturen för en bredare svensk publik. Han skrev handledningar i latin för medicinare, vilka publicerades i många upplagor, och gav ut bearbetade nyutgåvor av klassikeröversättningar, såsom Erland Lagerlöfs *Iliaden* och *Odysseen* samt Claes Lindskogs *Historia* av Herodotos. Flera av Bendz

publikationer under åren röjde också hans varma känslor för staden Lund och dess akademiska sedvänjor.⁵⁰

Sten von Friesen var fysikern i sällskapet. Han hade sin bakgrund i Uppsala och hade disputerat 1935 för Manne Siegbahn med en avhandling om fenomenet elektronböjning. När Siegbahn blev föreståndare för det nyinrättade Nobelinstitutet för fysik följde von Friesen med till Stockholm. År 1946 utnämndes han till laborator i kärnfysik vid Lunds universitet och två år senare blev han professor. Tillsammans med bland andra Torsten Gustafson verkade han för att vitalisera fysikämnet under 1950- och 1960-talen. von Friesen var utåtriktad och hans tjänster togs i anspråk av både den politiska och vetenskapliga världen; bland annat var han expert i Atomkommittén och en av krafterna bakom tillkomsten av Lunds tekniska högskola. Hans släkt hade djupa rötter i trakten av Bolmen i Finnveden och tidvis spelade han en mycket aktiv roll i Smålands nation.⁵¹

Medicinaren David H. Ingvar var född i Lund och skulle förbli staden trogen – oaktat oräkneliga uppdrag och utflykter i och utanför riket. Han slutförde sina medicinstudier 1950 och tillbringade några år vid Montreal Neurological Institute, den tidens ledande forskningscentrum för klinisk neurofysiologi. Väl tillbaka i Lund disputerade han 1954 på en experimentell undersökning av de centralnervösa mekanismerna i samband med epilepsi. Under sin tid som docent och professor i klinisk neurofysiologi vid Lunds universitet kom han de följande decennierna att intressera sig för hjärnans blodcirkulation och aktivitetsfördelningen i hjärnan vid normal respektive sjuklig mental aktivitet. Vid sidan av sin forskning ägnade Ingvar mycket energi åt att popularisera hjärnforskningens rön i föreläsningar, tidningsartiklar och framträdanden i etermedier. Han tillhörde den typen av läkare som med lätthet förenade naturvetenskapliga kunskaper med vidsträckt kulturella intressen; det märktes inte minst i de böcker om minnet, sömnen och medvetandet som han publicerade på svenska.⁵²

● **DEN URSPRUNGLIGA FRÅGA LUND-PANELEN:** professor ►
 Carl H. Lindroth, docent Gerhard Bendz, docent
 Jan-Öjvind Swahn, docent Jörgen Weibull, professor
 Sten von Friesen och docent David H. Ingvar.

Carl H. Lindroth såg dagens ljus i Lund men växte upp i Göteborg. Tidigt fascinerad av insekter avverkade han i snabb takt en akademisk grundutbildning i zoologi vid Stockholms högskola. Avhandlingen, som lades fram i Uppsala 1931, hade en biogeografisk inriktning och behandlade Islands insektsfauna. Till följd av utebliven docentur sökte sig Lindroth till skolan och kombinerade under ett antal år en tjänst som läroverkslärare med fortsatta djurgeografiska studier, i synnerhet av jordlöparna och deras utbredningshistoria. År 1951 kunde han tillträda den nyinrättade professuren i entomologi i Lund. Hans forskning styrdes om mot Nya världen och han företog ett antal forskningsresor till Nordamerika. När vulkanön Surtsey bildades 1963 såg Lindroth en möjlighet att studera hur invasionen av nya organismer äger rum. Lindroth var en omvittnat hängiven pedagog och popularisator, alltid engagerad i uppgiften att föra ut den zoologiska vetenskapen till allmänheten. Barnboken *Myran Emma* (1948) och introduktioner som *Från insekternas värld* (1962) bär vittnesbörd härom. I grunden en glad sällskapsmänniska med en stor umgängeskrets deltog han gärna i den akademiska världens måltider och tillställningar.⁵³

Liksom Lindroth hade historikern Jörgen Weibull kommit till världen i Lund men vuxit upp i Göteborg. Han tillhörde en släkt av tongivande historiker, men var därutöver präglad av Torgny Segerstedts liberalism. Som student återvände Weibull till födelseorten och studerade historia för Sture Bolin. I sin doktorsavhandling från 1957 orienterade han sig mot modern tid och analyserade Karl XIV Johan och unionsplanerna 1810–1814. Efter att ha speciminerat som docent under ett antal år utsågs han till professor i modern historia i Århus 1967. Han stannade kvar i Danmark i tio år innan han efterträdde Erik Lönnroth i Göteborg. Weibull var en historiker som verkade i offentligheten, ofta med en polemisk eller åtminstone kritisk stil, och han trivdes väl i både nya och gamla medier. Hans liberala övertygelse och individualistiska patos lyste igenom i hans skrifter och återspeglades i hans politiska engagemang för Folkpartiet. Han behöll kontakten med Lunds universitet även när han var verksam på annan ort. Inför lärosätets 300-årsjubileum 1968 författade Weibull den fjärde och avslutande volymen i den officiella historiken. Här märktes de influenser från kvantitativ socialhistoria som han hade mottagit under gästforskarvistelser vid amerikanska universitet i början av 1960-talet.⁵⁴

Denna församling av docenter och professorer utgjorde de lärde i Lund under programmets första skede. De skilde sig åt i specialitet, temperament och apparition, men det fanns också åtskilligt som förenade dem. Iögonfallande är att *Fråga Lund* var, som Swahn senare själv uttryckte det, "ett massivt maskulint sällskap".⁵⁵ Den akademiska sfären var ännu i början av 1960-talet utpräglat manlig. Andelen kvinnliga studenter i Lund hade visserligen stigit från 25 procent vid krigsslutet till 39 procent 1960, men bland de akademiska lärarna var männen i kompakt majoritet. Så hade det alltid varit, delvis på grund av att lagstiftningen länge utestängde kvinnor från offentliga tjänster. Fram till 1940 hade det inte funnits fler än fem kvinnliga docenter vid Lunds universitet och även efter andra världskriget ökade antalet långsamt. Först 1965 utnämnde regeringen den första kvinnliga innehavaren av en ordinarie professur i Lund, historikern Birgitta Odén. Under det följande decenniet tillkom endast ett halvdussin ytterligare. Även om förändringar var på gång var akademikern som social typ en man när *Fråga Lund* lanserades.⁵⁶

Vad som vidare är slående med de sex lärde var att de i så hög grad stammade från namnkunniga vetenskapliga familjer. Swahn var på sätt och vis ett undantag: han var son till en författare och folkskollärare, som dock inte saknade förbindelser med universitetsvärlden. De övriga ingick i släkter som förfogade över ett omfattande akademiskt kapital, i några fall manifesterat i ett slags dynastiska relationer som sträckte sig över flera generationer.⁵⁷ Gerhard Bendz kom ur en större skånsk släkt och bland flera bemärkta förfäder fanns hans farfar, Hans Bendz, professor i patologi i Lund. Sten von Friesens far Otto var professor i svenska språket vid Uppsala universitet och ledamot av Svenska Akademien. Även Carl H. Lindroth var fallen efter en framstående humanist – nordisten Hjalmar Lindroth – och två av entomologens bröder var dessutom professorer, ekologen Arne Lindroth och lärdomshistorikern Sten Lindroth. David H. Ingvar hade akademiskt påbrå på både fädernet och modernet: han var son till professorn i praktisk medicin Sven Ingvar och textilhistorikern Ingegerd Henschen-Ingvar, dotter till den berömde Uppsalamedicinen Salomon Eberhard Henschen. David H. Ingvars syster, revyartisten Cilla Ingvar, var primadonna i flera av Lunds karnevalsspex. Även Jörgen Weibull hade ett tungt akademiskt arv. Farfadern Martin Weibull hade varit

historieprofessor i Lund och skrivit universitetets historia inför 200-årsjubileet 1868. Fadern och farbrodern, Curt och Lauritz, var likaså legendariska professorer som hade bildat skola i den moderna historievetenskapen.

Dessa genealogiska konstellationer, vars förgreningar och överlappningar bara har kunnat antydast, åskådliggör hur smal rekryteringsbasen var i det vetenskapliga Sverige i mitten av 1900-talet. Detta var innan den stora akademiska ståndscirkulationen hade kommit igång. I början av 1960-talet hade studenttillväxten skjutit fart på allvar, men lärarstaben förblev påtagligt socialt homogen.⁵⁸ Avseende den tidigmoderna tiden har man i tysk forskning talat om *Familienuniversität*, där akademiska ämbeten kunde gå i arv från far till son och släktband var viktigare än formella vetenskapliga meriter. Det moderna svenska universitetet var däremot ett *Leistungsuniversität*, där tjänster utlystes i öppen konkurrens och tillsättningar föregicks av sakkunniggranskning. Paneldeltagarna i *Fråga Lund* hade visserligen socialiserats i akademiska miljöer sedan tidiga år, men även för dem krävdes mångårig meritering för att nå den åtråvärda professuren.⁵⁹

Swahn hade rekryterat de flesta av programdeltagarna ur sin egen umgängeskrets. Han hade ett stort kontaktnät efter sin studenttid och genom sitt helhjärtade engagemang i olika akademiska sammanhang var han personligt bekant med en betydande andel av Lunds professorer och docenter vid denna tid. De lärde skulle självfallet vara verbala och kunniga inom sitt område, men lika viktigt var att de hade ett brett register och kunde uttala sig även i frågor som de inte var experter på. De ängsligt specialiserade ratades. Notabelt är dock att det huvudsakligen var Lindroth och Swahn själv som tidigare hade ägnat sig åt populärvetenskap i större skala. De övriga var tämligen oprövade.⁶⁰

Trots sina egenheter och särmärken förenades de sex i en mer eller mindre gemensam vetenskaplig persona. En sådan kan, enligt Lorraine Dastons och H. Otto Sibums definition, ses som en sorts kulturell identitet som blir till i skärningspunkten mellan individens biografi och den samhälleliga institutionen. Personan präglar den enskildes kropp och sinne samtidigt som den formar ett kollektiv; den betecknar en art snarare än en person. En vetenskaplig persona – oavsett om det är instrumentmakaren,

teknokraten eller den privatlärde – uppstår i ett speciellt historiskt sammanhang men kan genomgå förändringar. I ett givet ögonblick är antalet möjliga former emellertid klart begränsat.⁶¹

Herman J. Paul har försökt ringa in vad som håller samman en vetenskaplig persona och tagit fasta på de dygder, färdigheter och begär som förenar.⁶² Utifrån samma tolkningsmönster kan man hävda att *Fråga Lund*-gestalterna förkroppsligade *tv-professorn* under de första efterkrigsdecennierna: en lärd, ordekvilibristisk och klädsamt egensinnig man sprungen ur den svenska bildningsborgerligheten, auktoritativ men inte auktoritär, som kombinerar en vid kunskapsbas med egna spetskunskaper. Som persona var den en underart till den offentliga professorn, en typ som existerade i olika skepnader under dessa årtionden: professorn som intellektuell – en Herbert Tingsten, Ingemar Hedenius eller Gunnar Myrdal; professorn som politiker – en Bertil Ohlin, Karin Kock eller Gunnar Heckscher; professorn som estet – en Olle Holmberg, Ragnar Josephson eller Karl-Birger Blomdahl.⁶³

De folkbildande tv-professorerna delade vissa grundläggande epistemologiska ideal och akademiska normer. Men de ingick även, liksom andra intellektuellt verksamma under samma epok, i en värld av särpräglade seder och umgängesformer. Flertalet offentligt aktiva akademiker under 1950- och 1960-talen hade fostrats vid läroverk, universitet och andra socialt homogena institutioner, även om det kunde finnas en klyfta mellan de borgerligt och socialistiskt sinnade. Erfarenheterna skapade en anda av samhörighet, men inom denna gemenskap fanns det ett konstituerande drag av manlig rivalitet och polemisk kraftmätning. För de kamplystna yttrade den sig i aggressiva debatter i tidningarnas spalter, hårdföra extraoppositioner vid disputationer och oresonliga besvärsskrifter vid tillsättning av akademiska ämbeten. Överallt gällde det att nedlägga fienden.⁶⁴ *Fråga Lund* utmärktes inte av samma oblidkeliga konkurrensanda. Stämningen var mycket mer gemytlig och broderlig. Men även här kunde tävlingsgnistan ibland blossa upp och en besserwisser-attityd göra sig påmind.⁶⁵

Tidens intellektuella offentlighet, oavsett om den hade sin bas i en traditionellt akademisk miljö eller på storstadspressens redaktioner, förknippades dessutom med en veritabel måltids- och dryckeskultur. *Fråga*

Lund utgjorde sannerligen inget undantag. I samtida tidningsartiklar, men även i senare minnestexter, inramades sändningarna av generösa middagar med både snaps och *avec*, avhållna på Grand Hotel eller Akademiska Föreningen. Det kan ses som ett utslag av en lokal lundensisk uppskattning av gastronomin, men lika mycket som en manifestation av en mer allmän akademisk festtradition.⁶⁶

1960-talets tv-professor trädde alltså fram som en mångkunnig, välformulerad man som också kunde vara begiven på livets goda. Det var denna bild som förmedlades genom televisionen. Men professorn var inte bara en kunskapsauktoritet utan även en representant för överheten. Detta var inte minst en sanning för den stora majoritet av befolkningen som aldrig hade varit inskriven vid ett universitet. En viktig omständighet i mötena mellan akademikern och vetenskapens publiker i mitten av 1900-talet var att professorn uppträdde som både forskare och ämbetsman. I 1800-talets samhälle blev ämbetsmannen enligt Christopher Jacob Boströms filosofi en kungens ställföreträdare och statens representant. Under det följande seklet monterades ämbetsmannasamhället successivt ned, men det dröjde innan den gamla ordningen helt hade övergivits. Ämbetsmannaidealen levde kvar som ett slags hederskodex: oväld, trohet, oegennyttia, beredskap att tjäna det allmänna. Och ända fram till 1990-talet var det regeringen som beslutade i professorstillsättningar.⁶⁷

Fråga Lund-akademikerna hade en stor publik framför tv-apparaterna. Även om det bara var en begränsad del av tittarna som sökte aktiv kontakt med panelen i *Lund* skickades det in tusentals brevfrågor till programmet under de första åren.⁶⁸ I det efterlämnade materialet framskymtar olika attityder till vetenskapens företrädare. Å ena sidan vände man sig med tacksamhet och underdanighet till de sex lärda. Åtskilliga av brevskrivarna uttryckte sin stora förtjusning över programmet och sin innerliga förhoppning om att just deras fråga skulle bli besvarad. Å andra sidan rörde breven ibland en uppfattning om att akademikern i sin egenskap av ämbetsman hade en skyldighet att besvara allmänhetens frågor. Denna dubbelhet – den devota vädjan och den lite uppfordrande tonen – avspeglade professors roller som kunskapsauktoritet respektive statlig tjänare.⁶⁹

Försändelserna – de kortfattade vykorten likaväl som de omständliga epistlarna – strömmade in från rikets alla hörn: Kålabodaby, Karlskoga,

Piteå, Trehörningsjö, Krapperup, Ucklum. En stor grupp frågor riktade sig mer eller mindre direkt till någon av de lärde, men många var mycket mer allmänna och spekulativa och låg rimligen en bit utanför lundaakademikernas specialområden. En del ställde frågor med anknytning till sitt yrke, exempelvis en grisuppfödardotter i Skåne som undrade över kultingens knorr och en frisörmästare i Trollhättan som ville veta mer om flintskallighet.⁷⁰

Kunskapsarenan *Fråga Lund* var med andra ord inte bara en åskådningsplats där en grupp lärda tv-professorer visade upp sig inför en stor nationell publik. Den var också en mötesplats där akademiker interagerade med ett vetgirigt utsnitt av befolkningen. En närmare blick på programmet röjer inte bara dess stil och scenografi utan även de pedagogiska grundformer och förhärskande kunskapshierarkier som kom till uttryck.

Stilen och scenografin

I en intervju har Jan-Övind Swahn berättat om sina minnen av *Fråga Lund*. Hans ideal var att frågorna skulle vara kluriga och oväntade, medan svaren skulle vara begripliga, roliga och bjuda på glada överraskningar. *Utile dulci*, programmets inofficiella motto, hade Swahn lånat från Horatius: ”det nyttiga förenat med det nöjsamma”. Religion och politik var de enda ämnen som var helt bannlysta.⁷¹

En princip som Swahn sade sig ha omhuldat var den att panelen aldrig fick reda på frågornas exakta lydelse i förväg, endast de ungefärliga områdena. Resultatet skulle annars ha kunnat bli ”ett antal väl avrundade miniföredrag” som ”tagit död på känslan av att det som visades egentligen var en paus av spirituell middagskonversation”.⁷² Det är möjligt att denna praxis etablerades först med tiden. Efterlämnade brev och protokoll från 1962–1963 ger nämligen vid handen att frågorna distribuerades till respektive svarare cirka tio dagar före sändningen. ”Svaren bör göras korta och koncisa, helst inte längre än 2–3 minuter, och levereras utan stöd av anteckningar”, heter det i ett brev som Gunnar Ollén sände till de sex inför lanseringen.⁷³

I premiärsäsongen av *Fråga Lund*, hösten 1962, bestod utfrågarna av studenter från landets lärosäten. Redan här manifesterades en traditionell

akademisk ordning: de unga ställde frågorna, de äldre stod för svaren. Det första program som överhuvudtaget är bevarat är från den 25 november 1962.⁷⁴ Om man dröjer vid detta ett något längre ögonblick kan man urskilja *Fråga Lunds* karaktéristiska drag: scenografin, inramningen, ämnenas karaktär, samspelet mellan deltagarna.⁷⁵

Programmet tog sin början med att en stillastående kamera registrerade huvudrollsinnehavarna sittande vid sina tre bord: till vänster Lindroth, Ingvar och von Friesen, i mitten de tre utfrågande studenterna och till höger Swahn, Bendz och Weibull. Därpå följde en kort panorering över en applåderande publik innan en kvinna som inte presenterades närmare hälsade alla välkomna och berättade att sex lärde i dag skulle svara tre frågvisa studenter från Stockholms universitet. Sedan lämnades ordet över till programledaren.⁷⁶

Swahn inledde med att presentera de tre Stockholmsstudenter som skulle agera utfrågare denna afton: filosofie kandidat Anders Clason som hade läst historia och nu licentierade i statskunskap, "sällskapetets dam" Ulla-Britt Unger, filosofie studerande med arkeologi och etnografi som huvudämnen samt filosofie kandidat Percy Bergholtz med studier i teoretisk fysik, kemi, teoretisk filosofi och matematik bakom sig. Därefter övergick programledaren till en introduktion av de sex lärde. Samtliga var klädda i kostym, ljus skjorta och slips (undantaget Swahn som hade fluga). På fingrarna kunde man se ett omisskänneligt akademiskt attribut – den tunga doktorsringen i guld.⁷⁷

Titulatur och tilltal avvek inte från vad som var gängse i mitten av seklet, innan du-reformen och den genomgripande informaliseringen hade omformat samtalsordningen. Swahn riktade sig till sina kollegor med både för- och efternamn och inte sällan även med akademisk grad. "Därför tänkte jag be professor Sten von Friesen att ...", kunde han säga och lämna över ordet till fysikern. I samspråk med de utfrågande studenterna användes på motsvarande sätt "kandidaten" eller "fröken". I senare avsnitt, från början av 1970-talet och framåt, tilltalade man varandra endast med förnamn och tonen var överhuvudtaget mer familjär.⁷⁸

Efter den inledande presentationen kom ett kort förtydligande från von Friesen. En lektor i Lund hade inkommit med ett beriktigande i ett ärende som ingått i det föregående programmet och fysikprofessorn gav ett

kompletterande svar. Därefter lämnades ordet över till kandidaten Clason som ställde den första egentliga frågan. Själv vänsterhänt undrade han varför tillvaron var så högervriden. Eller mer konkret: Varför hälsar vi med höger hand? Under de följande drygt tio minuterna involverades i stort sett hela panelen liksom de tre utfrågarna i att reda ut detta.⁷⁹

Förloppet kan i korthet beskrivas så här: Swahn började med en egen liten betraktelse för att sedan remittera frågan vidare till Ingvar. Neurofysiologen gav en allmän medicinsk förklaring genom att hänvisa till skillnader mellan höger och vänster hjärnhalva, men tillstod att det än så länge var obegripligt varför den ena dominerade över den andra. Swahn ställde därpå några följdfrågor innan Bendz trädde in och gjorde gällande att man i forna krigiska tider hade visat att man var fredligt sinnad och inte hade vapen i handen genom att hälsa med högerhanden. Ordet gick sedan vidare till studenten Unger som frågade varför herr- och damkläder knäpptes åt olika håll. Swahn svarade med en kulturhistorisk utläggning som både Weibull och Ingvar kompletterade. Clason fortsatte därefter med att ställa frågan om huruvida tvångsinlärnning av högerhänthet kunde vara skadligt, vilket Ingvar utredde och även Lindroth kommenterade. Efter det förde studenten Bergholtz över samtalet på ämnet höger- och vänstertrafik, och undrade varför majoriteten av världens länder lät fordonen köra på höger sida. ”Det kan jag inte svara på ...”, inledde Swahn försiktigt, varpå Lindroth inskred och slog fast: ”Det är därför att bilarna är konstruerade på det sättet”, ett yttrande som genast framkallade skratt och applåder. Swahn återtog och hänvisade till Sveriges äldsta vägtrafikförordning från Karl XII:s tid. Lindroth frågade sig avslutningsvis vad som gällde i djurens värld och berättade en historia från sin egen gymnasietids biologielektioner, vilket renderade nya skrattsalvor.⁸⁰

Detta exempel åskådliggör en av *Fråga Lunds* pedagogiska grundformer: *seminariet*. Utgångspunkten var att någon lade fram ett problem som sedan dryftades från olika synvinklar och ämnestraditioner. Till sin karaktär var det prövande, böljande och mångrostat, rikt på uppslag och infall. Frågan om högerhänthet visar hur en i grunden enkel fråga med ursprung i en

● FRÅGA LUND PREMIÄRSÄSONGEN 1962. I detta avsnitt var det ►
tre studenter som ställde frågor till de sex lundaakademikerna.

vardaglig iakttagelse kunde veckla ut sig och röra sig över en serie vetenskapliga fält. Vad som inleddes med ett medicinskt svar supplerades av historiska och folkloristiska påpekanden, innan de medicinska aspekterna återkom för att slutligen ta en naturvetenskaplig vändning.

Följande fråga, ställd av studenten Unger, utvecklades i en liknande riktning, men svaren blev inte lika vittomfattande. Som etnograf med inriktning på Polynesien förhörde hon sig om huruvida det egentligen fanns några primitiva språk och vad man i sådana fall lade i begreppet. Bendz stod för huvudinlägget, men fick understöd av Lindroth, Ingvar och Swahn.⁸¹

Nästa ämne exemplifierar en annan av programmets pedagogiska grundformer: *föreläsningen*. Det var studenten Bergholtz som undrade varför den västerländska kulturen hade överflyglat jordens andra samhällen under de senaste århundradena. Weibull tog till orda och höll ett anförande på nästan fem minuter. Han gick vetenskapligt till väga och inledde med att avgränsa frågan till att gälla teknisk kultur. Därefter redogjorde han för forskningsläget, det vill säga de huvudsakliga uppfattningar som hade förts fram för att förklara denna process. Så avgav han en metodisk principdeklaration: vi kan bara ställa upp hypoteser och pröva om de håller, inte komma med slutgiltiga svar. Därefter följde en historisk exposé som tog sin början under 1500- och 1600-talen och utmynnade i en konklusion. Det var, enligt Weibulls bestämda mening, den fria tankens och den förutsättningslösa, empiriska forskningens genomslag under upplysningen som kunde förklara européernas tekniska triumfer.⁸²

Bortsett från ett smärre inpass från Lindroth utgjordes hela svaret av Weibulls föreläsning. Strax därpå kom ett nytt längre enmansinlägg. Denna gång var det von Friesen som uppträdde som ett *talking head* när han besvarade en brevfråga om materien och tomrummet. Efter detta växlade man återigen tillbaka till seminariekonstellationen och grep sig an en fråga om mörkrädsla.⁸³

Alldeles mot slutet av programmet dök en tredje pedagogisk grundform upp: åskådningsundervisningen. Med det avses en situation där läraren begagnar sig av konkreta material eller andra hjälpmedel i sitt värv. I detta fall var upprinnelsen en fråga om romarnas aritmetiska förmåga, närmare bestämt om de kunde utföra mer avancerade beräkningar med

sitt talsystem. Bendz ville övertyga åhörarna om systemets möjligheter och reste sig upp för att använda den griffeltavla som fanns till hands. Hans divisionsuppvisning blev snart tämligen komplicerad men det var också uppenbart att studipubliken tyckte om den. Än mer invecklat blev det när von Friesen tog över framför tavlan för att demonstrera hur multiplikation gick till.⁸⁴

Med denna övning i antik matematik avslutades *Fråga Lund*. Avsnittet hade varit representativt i så måtto att det blandat humor med allvar, naturvetenskap med humanvetenskap, välgrundade fastställanden med flyktigare spekulationer. Också till sin struktur hade det återspeglat programmet i dess helhet. De tre pedagogiska varianterna hade utgjort stommen: seminariet, föreläsningen och åskådningsundervisningen. Med andra ord hade det inte bara varit fråga om ett samtal eller en utfrågning framför en tv-kamera. Universitetets utbildningsmässiga grundformer hade förts över till studion och iscensatts framför en månghundrausen-hövdad publik. Följaktligen var det inte endast den akademiska kunskapens innehåll som nådde ut till vidare kretsar. Även den högre utbildningens modeller för förmedling och diskussion visades upp i televisionen.

Den kunskapssyn som kom till uttryck i 1960-talsprogrammen kan betecknas som polyfon. Kunskap betraktades inte som något i grunden omstritt. Det fanns inte oförenliga paradigmer eller konkurrerande verklighetsbilder som bröts mot varandra. Snarare härskade ett pluralistiskt ideal där olika kunskapstraditioner kunde belysa ett problem från skilda infallsvinklar. Kunskapen var alltför stor för att kunna famnas av en enda disciplin. Detta kan ställas mot bilden av en stark intern akademisk specialisering som både i samtidens och i eftervärldens betraktelser har pekats ut som kännetecknande för 1900-talets mitt.⁸⁵

Att det ändå förelåg en viss rivalitet blev uppenbart de gånger som ämnena inbjöd till reflexion över vetenskapens karaktär och den egna akademiska gärningen. Ett sådant tillfälle gavs på annandag jul 1967. Utfrågare denna gång skulle ha varit Olof Palme, men ecklesiastikministern låg sjuk och fick ersättas av Philip Sandblom, professor i kirurgi och rector magnificus i Lund 1957–1968. Universitetsrektorn började med att fråga vad det innebar att vara lärd i dag och om den moderna specialiseringens nödvändighet och pris. Bendz tog upp den kastade handsken och inledde

ett resonemang om skillnader mellan självlärd, kammarlärd och spränglärd. För honom stod det klart att den lärde besatt någon form av allmänbildning i kombination med stora kunskaper inom sin specialitet. Weibull i sin tur framhävde två karakteristiska egenskaper: förmågan till överblick och förmågan till systematisering. I synnerhet det senare var viktigt och utgjorde ett kriterium för lärdom i modern bemärkelse, till skillnad från de ideal som hade gällt hundra år tidigare. Lindroth instämde och betonade vikten av den onyttiga kunskapen, den som låg utanför ämneskompetensen. von Friesen å sin sida associerade ordet lärd med en humanist som hade skaffat sig kunskaper om gamla författare och vunna erfarenheter. En naturvetare, till exempel en fysiker, kunde däremot svårigen betecknas som lärd, eftersom det kunskapsmaterial han eller hon behärskade hade så kort livstid. Ingvar fyllde i att begreppet lärd medicinare nästan inte användes nuförtiden. Men när det görs, fortsatte han och kastade en välriktad blick mot konstkännaren Sandblom, "är det för framstående medicinare som har stora humanistiska intressen".⁸⁶

Diskussionen knöt an till debatten om "de två kulturerna". Precis som Emma Eldelin har demonstrerat blev den i Sverige en metafor för konflikten mellan i första hand humaniora och naturvetenskap.⁸⁷ I ett avsnitt från den 17 mars 1974 aktualiserades andra aspekter av de två kulturerna. Ursprunget var en fråga om förhållandet mellan universitetet och allmänheten. Lindroth menade att avståndet mellan forskarna och folket hade varit mindre under tidigt 1900-tal, mycket tack vare framgångsrik folkbildning och populärvetenskap. Ingvar invände att vetenskapliga resultat i dag når en oändligt större grupp människor tack vare de moderna massmedierna, men att det fanns en besvärande disproportion i intresset. I all synnerhet gällde detta tidningarnas kultursidor, som nästan enbart uppehöll sig vid estetik och humaniora. Redan C. P. Snow hade beklagat att de litterära intellektuella hade för stort inflytande över offentligheten. I Sverige grundlades ett mönster i trolöshetsdebatten i mitten av 1960-talet som senare skulle upprepas. Naturvetenskapligt skolade skribenter, men även samhällsvetare som Johan Asplund och Torgny T. Segerstedt, påpekade att rön från kemi, fysik och biologi inte fick den plats som de förtjänade i kulturdebatten. Ingvar, med omvittnad beläsenhet i humanistiska ämnen, förde i stort sett fram samma slags argument.⁸⁸

En annan belysning av vetenskapernas ställning och status hade getts tidigare i samma avsnitt. Utfrågare denna gång var två smålänningar utan större erfarenhet av den akademiska världen, Bror-Erik Andersson som drev företag i plastbranschen i Anderstorp och Sigvard Johansson som var rörmokare i Unnaryd. Den sistnämnde ställde en fråga till panelen: Vilken tror ni blir nästa stora sensation inom era vetenskaper? Swahns svar löd att det mest sensationella inom folkloristiken vore om åtminstone någon person inom detta område skulle kunna livnära sig på sin forskning. ”Det har ännu inte inträffat i vårt land, och det vore lite för optimistiskt att räkna med”, sade han och vände sig till naturvetarna. Med större allvar – och självförtroende – målade Lindroth, Ingvar och von Friesen upp tre framtidsscenarier: en pessimistisk förutsägelse om att människan kommer att lära sig att manipulera de ärftliga anlagen, en optimistisk vision om fortskridande landvinningar inom hjärnforskningen och en mer neutral prognos om upptäckten av ytterligare elementarpartiklar. Weibull tog tillfället i akt att påpeka att historien visar att framtidssyner sällan blir verklighet – och gav på samma gång sina lärda men kanske alltför trosvissa naturvetarkollegor en känga.⁸⁹

Fråga Lund i 1960-talets offentlighet

Televisionen må ha varit ett nytt och hoppingivande medium i begynnelsen av 1960-talet, men det var från första början integrerat i ett existerande mediasystem och ett vidare offentligt rum. Radion tjänade som förebild, konkurrent och rekryteringsbas för tv-mediet. Pressen intog en stark ställning och var av oerhörd betydelse för debatt, opinionsbildning och omvärldsbevakning. I dags- och än högre grad kvällstidningarna kom dessutom tv:s program och personligheter att skildras och granskas. Televisionens framväxt, etablering och fortsatta förändring måste ses i ljuset av dess interaktion med andra medier och dess plats inom den större svenska offentligheten.⁹⁰

Den 1 oktober 1962, dagen efter premiären av *Fråga Lund*, omskrevs programmet av alla rikets större morgon- och kvällstidningar, de skånska mer utförligt, de stockholmska mer summariskt. Omdömena var uppskattande men inte överväldigande. *Sydsvenska Dagbladet* hörde till de positiva

och refererade den första sändningens frågor och svar. Även *Kvällspostens* och *Expressens* skribenter hade tyckt om vad de såg och lyfte fram humorn och de pillemariska svaren. Anders Ternström i *Dagens Nyheter* karakteriserade programmet som förståndsfrågesport, ett slags intellektuell underhållning som på ett välkommet sätt markerade distans till "den vanliga frågesporten med dess bisarra kunskapskontroll". Enligt honom låg *Fråga Lund* betydligt över de flesta tidigare försök i genren och vederlade beskyllningen att tv skulle vara fördummande. Mer kritisk var *Svenska Dagbladets* Gunnar Falk. Han menade att formatet var gjort för radion och att man inte hade utnyttjat televisionens möjligheter. Idén att publiken skulle få komma nära det akademiska livet och ana dess atmosfär var inte dum, skrev Falk, men då måste programmet läggas upp annorlunda.⁹¹

Redan i dessa första tidningsartiklar formades den offentliga bilden av *Fråga Lund*. Kombinationen av akademisk kunskap och verbal underhållning blev dess signum. Deltagarna kallades omväxlande för "hjärntrusten", "den spränglärda panelen", "di lärde" och "de sex vise männen". Därtill framhövdes de lundensiska särdragen: Akademiska Föreningen beskrevs, Swahn benämndes karnevalsgeneralen, det berättades att man serverade skånsk starköl och mat efter programmet. Samtidigt ska den initiala uppmärksamheten inte överdrivas. Det fanns andra händelser som tillmättes större betydelse i pressen. Att en ny domprost hade installerats i Uppsala och att tredje delen av Oscar II:s memoarer hade publicerats renderade klart mer spaltutrymme än att ett nytt tv-program från Lund hade haft premiär.

Röster i Radio-TV kan ses som en viktig nod i tidens större offentlighet och var av svåröverskattad betydelse för televisionens popularitet under dess första årtionde. Denna veckotidning gavs ut av Sveriges Radio och innehöll förutom tablåer utförliga artiklar om program och porträtt av de medverkande. I motsats till andra delar av pressen tog den reservationslöst televisionen till sig och bidrog till att forma en positiv aura kring den.⁹²

Programtidningens chefredaktör 1957–1964 hette Lars Ulvenstam och gav *Fråga Lund* gott om utrymme. Som kunskapsaktör var han en av de akademiska humanister som tjänstgjorde i etermedierna och verkade för en förnyelse av folkbildningen. Född 1921 hade han disputerat i litteraturhistoria vid Göteborgs universitet 1955 på den tidigare nämnda avhand-

lingen om Selma Lagerlöfs Lövensköldscykel. Redan då hade han varit medarbetare i *Vecko-Journalen* i ett tiotal år, och efter sin tid på *Röster i Radio-TV* var han anställd vid televisionens kulturavdelning fram till mitten av 1970-talet. Ulvenstam omfattade ett brett kulturbegrepp och arbetade ihärdigt för att bryta ned uppdelningen mellan "högkultur" och "masskultur". Bengt Nerman hade i *Demokratins kultursyn* (1962) formulerat sin motvilja mot folkbildningstraditionens auktoritära tendenser. Ulvenstam instämde i denna kritik. I debattskriften *TV – dumburk eller väckarklocka?* (1967) argumenterade han för televisionens betydelse som bildningsinstrument och menade att den var "demokratins och majoritetens utan jämförelse viktigaste kulturorgan". Lika mycket som han anammade tv:s möjligheter, lika mycket uttryckte han sitt missnöje med den tidiga televisionens "bildsatta proseminarier".⁹³

Den positiva uppmärksamhet som *Fråga Lund* fick i *Röster i Radio-TV* återspeglade de nya synsätt som bland andra Ulvenstam gjorde sig till tolk för. Redan inför lanseringen i september 1962 publicerade programtidningen alltså en större presentation. Karakteriseringen som den bestod det nya programmet var påfallande lik beskrivningarna som skulle dyka upp i dagspressen. Under återstoden av hösten fick *Fråga Lund* sin del av intresset. Inför det andra avsnittet konstaterade man att det hade kommit in fyrahundra brev med frågor. "Många var allvarliga, särskilt många handlade om rymden och problem förenade med denna. Men det kom också mängder av tokroliga frågor", noterades det.⁹⁴ Tablåerna gav även en indikation på varför ett program av detta slag kunde bli en sådan tittarsuccé. Söndagen den 25 november detta år sändes exempelvis ett avsnitt av programmet. Kvällen hade inletts med ett tjugo minuters barnprogram klockan 18.00, följt av en dryg timmes paus innan nyheterna tog vid. Sedan, på bästa sändningstid klockan 20.00, kom *Fråga Lund*. Efter det avslutades aftonen med *Sportspegeln* och ett danskt program om orgeln i Frederiksborgs slott. Den som denna söndag sökte en kombination av nöje och kunskapsförkovring hade inget dignande utbud att välja bland.⁹⁵

Inför det sista avsnittet på juldagen 1962 skrev författaren Stig Ahlgren – själv filosofie licentiat i litteraturhistoria från Lund och ytterligare en av dessa akademiska humanister i offentligheten – en artikel om den första säsongen för *Röster i Radio-TV*. "Sex lärda herrar i Lund trädde ut ur den

vetenskapliga vardagen och den akademiska anonymiteten för att i TV svara på frågor från studenter och allmänhet”, inledde han och beskrev hur de hade blivit överraskade, nästan chockade, över genomslagskraften hos det nya mediet. ”Folk vände sig om efter dem på gatan; log igenkännande. Efter ett par program märkte de sex lärda lundensarna att de var på väg att bli du och bror med svenska folket.” De hade förvandlats till ett slags söndagskvällarnas folkhjältar, skrev denne kvickhetens konung.⁹⁶

Ahlgren berättade hur de sex vetenskapsmännen närmast över en natt hade gått från att ha varit tämligen anonyma akademiker till att bli riksbekanta tv-heroer. Han påminde om att detta var en ovan roll; folkkontakt hade ”aldrig varit en akademisk ambition, än mindre en styrka”. De var därför lite omtöcknade och generade över all uppståndelse, men insåg i samma stund att televisionens oöverträffade penetrationskapacitet kunde utnyttjas för att nå grupper som man inte normalt talade till.⁹⁷

De sex lärde är ett tidigt svenskt exempel på vad som kan kallas akademiskt kändisskap – en aspekt av den större *celebrity culture* som de moderna massmedierna bidrog till att skapa.⁹⁸ 1960-talets ”kändisar” – begreppet noterades första gången på svenska just i början av detta årtionde – blev inte sällan till i samspelet mellan televisionen och pressen. *Fråga Lund* utgjorde inget undantag. För Swahn bidrog också det faktum att han senhösten 1963 deltog i humorprogrammet *Skäggen* tillsammans med bland andra Yngve Gamlin, Beppe Wolgers och Lasse O’Månsson, en av de mest utskällda satsningarna i tv:s barndom. Genom att exponeras i många olika sammanhang kunde en mediepersonlighet formas.⁹⁹

Panelens kändisstatus var ett återkommande tema i både programtidningens och pressens bevakning av *Fråga Lund* under de första åren. Idolskapet beskrevs som smickrande, men också lite tröttande. De sex fick ständigt förfrågningar om att ställa upp på intervjuer och delta i allehanda arrangemang. Så figurerade de exempelvis mangrant i 1966 års lundakarnevalsfilm, *Lystnaden: En sviskonbädd*. En annan sida av popularitetens mynt var att det vällde in frågor till redaktionen. En uppgift gjorde gällande att det kom 2 000–3 000 brev per omgång; en annan att det 1965 fanns uppemot 10 000 inskickade frågor som låg obesvarade.¹⁰⁰

Det fanns emellertid även andra uppfattningar om *Fråga Lund*. I mitten av 1960-talet höjdes ifrågasättande röster. *Dagens Nyheters* tv-kritiker

Ingvar Orre tyckte att *Fråga Lund* var en god illustration av hur man sliter ut ett program och låter det överleva sig självt. Han ansåg, i likhet med flera av kvällstidningarnas skribenter, att det var alltför enkelspårigt, pratigt och fyllt med dåliga vitsar. Framför allt menade Orre att programmet hade gått i stå. ”Tiden då TV-tittaren var en lika tålmodig och tolerant individ som programskaparen själv är förbi”, skrev han. ”Det duger inte att hoppa över regin och lita på att de medverkandes charmfullhet och spontanitet skall kompensera producentens försummelser.”¹⁰¹

Några år senare, 1967, slungade författaren Bengt Anderberg ut liknande men mer grundläggande kritik mot programmet i en artikel i *Expressen*. Han dömde ut det som billig underhållning, fnittrigt, putslustigt och befolkat av en servil studiopublik. Anderberg hade inget emot hjärntrusten i sig, särskilt inte Swahn, men längtade ibland efter ”en radikal frifräsare som kunde åstadkomma några virvlar i det akademiska dammet”. För en kulturradikal rabulist som Anderberg förkropppsligade *Fråga Lund* universitetets förstockelse.¹⁰²

Den kritik mot programmet som växte fram under 1960-talets andra hälft hade två accenter. Å ena sidan beskyldes det för att vara produktionsmässigt undermåligt; det gick på tomgång och hade inte anpassats till den nya tidens krav. Å andra sidan fanns det en politisk tendens i anklagelserna. För en yngre men alltmer röststark grupp av journalister och intellektuella representerade de breda underhållningsprogrammen av *Fråga Lunds* snitt den nattståndna televisionen. De ville se mer av samhällsengagemang och kritisk granskning. När TV2 inledde sina sändningar i december 1969 fick dessa krafter ett nytt forum.¹⁰³

Väsensskilda kunskapsideal hade samexisterat inom Sveriges Radios sydsvenska distrikt redan i mitten av 1960-talet. År 1963 började *OBS! Kulturkvarten* att sändas och fick snart Malmö som bas. Det var tänkt som en motsvarighet till tidningarnas kultursidor och utvecklades snart till vad som har beskrivits som ”radions kanske viktigaste forum för tidens vänsterradikala kultur- och samhällsdebatt”. Uppåtstigande akademiker och kulturjournalister fyllde programmet med ideologikritiska inlägg om u-länderna, imperialismen, klassamhället och indoktrineringen. Härifrån var det långt till Lindroths jordlöpare och Bendz romarcitat.¹⁰⁴

Nya lärde

Möjligen var det de kritiska invändningarna eller tidens nya tendenser som framkallade försök till förnyelse. När *Fråga Lund* drog igång i november 1968 var det nämligen i en delvis ny skepnad. Även om grundkonceptet var intakt var huvudpersonerna utbytta. Swahn hade fått överlämna programledaruppdraget till universitetsrektor Philip Sandblom. Denne inledde sändningen med att säga att en universitetsstad som Lund förändras snabbare än många andra orter. Inte till sin karaktär eller anda, men till sina personer och särskilt till sina studenter, där den ena generationen följer på den andra – och detta gällde också för dess lärare. Därför hade Sveriges Radio satt upp ett nytt lag av universitetslärare.¹⁰⁵

Den nya sexhövdade lärdomspanelen bestod, förutom Sandblom själv, av Bertram Broberg (professor i hållfasthetslära), Göran Rystad (docent i historia), Bengt Sigurd (docent i nordiska språk), Ulf Cervin (docent i civilrätt) samt Gustaf Rudebeck (chef för Zoologiska museet i Lund). I jämförelse med den ursprungliga gruppen går det att märka en viss förnyring och en förskjutning mot mer praktiskt tillämpbara ämnen. När Bendz ersattes av Sigurd avlöstes latinsk filologi av datalingsvistik. von Friesens pendang var Broberg, ingenjör och den förste rektorn för Lunds tekniska högskola. Och sagoforskaren Swahn fick ge plats åt en jurist som var expert på fastighetslagstiftning. Trots moderniseringsambitioner förblev dock lärdom en exklusivt manlig egenskap även revolutionsåret 1968.¹⁰⁶

Den nya given kan ses som ett försök från Sveriges Radios sida att vitalisera en populär programidé och anpassa den till en annan, frambrytande tidsanda. Producent var den 35-årige Bertil Svensson. Den nya framtoningen märktes i en mer modernistisk dekor och att det var journalister och näringslivspersonligheter som fick vara utfrågare. I den första sändningen var det tre ärrade utrikeskorrespondenter som stod för frågorna, Björn Ahlander, Alf Martin och Knut Ståhlberg, mer kända än de tämligen obekanta lundaakademikerna.¹⁰⁷

Reaktionerna på det förändrade programmet var i bästa fall ljumma. ”Nya Fråga Lund – kom loss!” lød rubriken i *Arbetet*. Tidningens recensent Tony Kaplan menade att han hade fått bevittna ”en ganska släpig och

oftast alltför högtidlig frågestund”. ”Slagfärdigheten hos de lärde var så gott som obefintlig”, skrev han.¹⁰⁸ Det fanns onekligen något stramt och anspänt över deltagarna. Den kvicka lärdomsförmedling som många förbundit med programmet glimtade bara till här och där.

Ett drygt år senare inledde därför Gunnar Ollén diskussioner med tv-ledningen i Stockholm om en comeback för vad han kallade ”det gamla A-laget”. I ett brev ställt till Ingvar, Bendz, Lindroth, von Friesen, Swahn och Weibull underströk han att många närde en längtan om ”att få tillbaka den form av spirituellt turnerat vetande som har kommit att förknippas med begreppet ’Fråga Lund’”. Tillsammans med Sören Engelbrektson och de sex började han planlägga återkomsten. De var överens om att nypremiären måste bli lyckad och att de måste välja utfrågare med omsorg, gärna någon som hade lundaförankring men som också var riksbekant. Tage Erlander och Hans Alfredson stod högst på önskelistan, men även Gunnar Jarring, Bo Siegbahn och Alva Myrdal nämndes.¹⁰⁹

De nygamla dök åter upp i rutan ett par dagar före jul 1970 – men denna gång i TV2. ”Ljusen från Lund” kallades de i den stora presentationsartikel som trycktes i *Röster i Radio-TV* inför relanseringen. Återkomsten väckte inget rabalder i pressen men reaktionerna var välvilliga. Programmet gjorde ”ett traditionellt angenämt intryck”, skrev *Kvällspostens* krönikör; den välkända panelen hade varit i ”god och talför svarsberedskap”. Ordningen var återställd. Under stora delar av 1970-talet skulle *Fråga Lund* vara synonymt med det gamla A-laget.¹¹⁰

En kunskapsarena i perspektiv

Televisionen kan sägas ha inneburit en ny infrastruktur i den mening som vi introducerade i inledningskapitlet. Det var med andra ord en ny grundläggande struktur som skapade annorlunda förutsättningar för ett samhälles kommunikation och kunskapsirkulation. Inom denna infrastruktur fanns det ett antal kunskapsarenor med egen särprägel och egna typiska aktörer. *Fråga Lund* kan i detta sammanhang betraktas som just ett element i en sådan medial infrastruktur, och vi har med det som exempel kunnat åskådliggöra hur en viss sorts kunskapsarena fungerade under 1960-talet.

Fråga Lund och dess tillkomst kan placeras in i flera övergripande kunskapshistoriska tolkningssammanhang. Ett första utgörs av det universitetshistoriska sammanhanget, där övergången från elit- till massuniversitet gradvis förvandlade den traditionella akademiska kulturen. Ett andra är det mediehistoriska sammanhanget och den förändring av offentligheten som televisionen frammanade. Ett tredje sammanhang kan härledas ur populärvetenskapens och folkbildningens historia. Ytterligare en kontext är den lokala skånska eller lundensiska, mer avgränsad i rummet men utsträckt i tiden.¹¹¹

Av särskild betydelse för denna bok är vad den specifika kunskapsarenan *Fråga Lund* säger oss om humanioras historia i efterkrigstidens samhälle. Allt som avhandlades i programmet var naturligtvis inte humaniora, men en viktig slutsats är att detta kunskapsfält hade en stark och självklar ställning i public service-televisionen under 1960-talet. Många av frågorna som besvarades i det populära programmet hade en humanistisk dimension och tre av de sex ursprungliga lärde var docenter eller professorer i humanistiska ämnen. I ett något vidare perspektiv är det notabelt att fem av paneldeltagarna hörde hemma vid filosofisk fakultet och en vid medicinsk. De teologiska och juridiska fakulteterna lyste med sin frånvaro. Signifikant är att de ämnen som var inne i en verklig expansionsfas när programmet sjosattes, exempelvis de samhällsvetenskapliga och tekniska, helt saknade ombud. Visserligen kunde von Friesen besvara teknikfrågor och Weibull ta sig an sådant som gällde politik och samhälle, men panelen hade icke desto mindre sin bakgrund i klassisk humaniora och grundforskningsinriktad naturvetenskap.

Vad som manifesterades i *Fråga Lund* var följaktligen en sorts lärdoms-kultur och i den stod humaniora stark. Ja, det är överhuvudtaget svårt att föreställa sig denna kultur utan historia, språk och idéer som essentiella beståndsdelar. Fram till 1960-talet hade den haft sin institutionella förankring vid den gamla filosofiska fakulteten, företrädesvis inom de humanistiska ämnena och inom några av de naturvetenskapliga. Huvuduppgiften för dem som var verksamma inom denna kultur var att utbilda lärare till skolans högre stadier, men även mer allmänt att sörja för en social och intellektuell reproduktion av en viss typ av lärdom.

Fredrik W. Thue har för norskt vidkommande menat att humaniora

hade ett eget kretslopp. Efter att ha studerat i Oslo eller Bergen fick filologerna och historikerna arbete i Hamar eller Ålesund och kunde där förmedla sina kunskaper och värderingar i klassrum, på museer och i lokaltidningar. Universitetsprofessorerna, som inte sällan själva verkat som läroverkslektorer innan de fått en åtråvärd akademisk tjänst, fungerade som ett slags nationens överlärare. Samma mönster går att urskilja i Sverige. Efter avlagd examen i Lund eller Uppsala i historia, nordiska språk eller för den delen något naturvetenskapligt ämne kunde akademiker exempelvis få en läroverkstjänst i Skara, Sundsvall eller Ystad. Bendz, Lindroths och i viss utsträckning Swahns karriärer hade följt sådana banor. Under decennierna efter andra världskriget utkristalliserades dock en allt tydligare forskarroll, i synnerhet för naturvetare men i ökande grad även för humanister; Ingvar och Weibull kan tjäna som exempel. Följden blev att kunskapens traditionella kretslopp försvagades och att avståndet mellan å ena sidan universitetet och å andra sidan gymnasieskolor, museer och lärda verk ökade.¹¹²

Det fanns samtidigt andra krafter som utmanade den äldre lärdoms-kulturen. En grundläggande förändring var det som den amerikanske rektorn Clark Kerr kallade den stora förvandlingen av den högre utbildningen 1960–1980, kännetecknad av en aldrig tidigare skådad expansion av studenter, lärare, forskare, utbildningsprogram och lärosäten. Transformationen fick genomgripande konsekvenser för det akademiska systemet som sådant.¹¹³

I det svenska 1960-talet fick den äldre lärdoms-kulturen svårare att hävda sig i tidens forsknings- och utbildningspolitik. Som vi nämnde i inledningen genomgick de samhällsvetenskapliga och tekniska ämnena en snabb utbyggnad under denna tid.¹¹⁴ Även i andra jämförbara länder skedde liknande förändringar under 1960-talet. I Västtyskland ägde en planeringsrationell offensiv rum som kastade om förutsättningarna för akademisk humaniora. En äldre *Geisteswissenschaft* kunde inte försvara sin ställning med samma självklarhet. Möjligen var förändringen mindre markant i Sverige än i andra länder. Hampus Östh Gustafsson har argumenterat för att humanioras legitimitet utmanades långt tidigare i Sverige än i många andra länder. Samtidigt var den planeringsrationella regimen som starkast i Sverige under just den period som står i centrum för den här boken.¹¹⁵

I det svenska 1960-talet började det också formuleras nya idéer om vad universitetets samhällsuppdrag skulle bestå i, framför allt under decenniets sista skede. För första gången inlemmades nu universiteten i diskussionerna om samverkan med näringslivet. År 1967 lanserades begreppet "forskningssamverkan" som sammanfattning av olika strävanden för att kommersiellt nyttiggöra forskningen. Här, åren omkring 1968, grundlades således de följande årtiondenas allt tätare band mellan de akademiska och företagsekonomiska intressena. Helt andra bud om universitetets uppgift kom vid samma tid till uttryck bland vänsterintellektuella akademiker.¹¹⁶

I ljuset av denna förändring under 1960-talet kan det tyckas paradoxalt att en som det syntes alltmer otidsenlig lärdomskultur à la *Fråga Lund* kunde vinna en sådan popularitet i det nyaste av medier. En förklaring är att de sex tv-professorerna och de andra kunskapsaktörerna som var involverade insisterade på att folkbildning kunde vara underhållande. En mer principiellt intressant iakttagelse är att det aldrig existerar enbart en monolitisk ordning. Ingenjörer och samhällsreformatorer kunde leva sida vid sida med franskadjunkter och folkhögskolebibliotekarier. Vad som var vetenskapligt eller politiskt gångbart var inte identiskt med vad som var populärt eller angeläget för befolkningen i stort.

Med kunskapsarena som analytiskt begrepp kan man åskådliggöra dessa samtidigheter. Fallet *Fråga Lund* har röjt det symbiotiska förhållandet mellan televisionen och förnyelsen av folkbildningen under 1960-talet, men den mer generella problematiken rör förhållandet mellan akademiskt vetande och olika former av förmedlingsinstanser. I detta sammanhang blir betydelsen av kunskapens aktörer uppenbar. De verbala, utåtriktade professorerna formade programmets publika profil, men bakom och runt dem fanns även andra aktörer, inte sällan med humanistisk skolning och studiebakgrund. Slutligen åskådliggör tv-sändningarna hur kunskapens cirkulationsmönster kunde se ut. De nyaste forskningsrönen inom genetik och astronomi kunde få genomslag, men det fanns även plats för gamla sanningar. I *Fråga Lund*, en av 1960-talets kunskapsarenor, fick de fredligt samexistera.

I nästa kapitel ska vi vända blicken mot bokmarknaden. Här, liksom inom etermedierna, fanns väletablerade traditioner för kunskapsför-

medling, men också en efterfrågan på en förnyelse av folkbildningen. Vi kommer därför att undersöka ett av de nya format som såg dagens ljus under efterkrigstiden: pocketboken. Till skillnad från public service-medierna drevs utvecklingen inom bokmarknaden av en kommersiell logik, men det går ändå att finna intressanta beröringspunkter mellan de olika arenorna.